

TÍZ ÉVE VETTÜNK BÚCSÚT BULÁNYI GYÖRGYTŐL

Gyurka bácsi, a Bokor Közösség alapítója 2010. június 6-án lépett át az Örökkévalóságba. E számunk első felét hálás szívvel az ő emlékének szenteljük: előbb egyik saját írását közöljük, majd öt visszaemlékezést, amelyek más-más oldalról világítják meg sokoldalú személyiségét.

Csak az erőszak nélküli megoldásokban reménykedem

Mérleget készíthetünk az elmúlt félszázadról. Megtervezhetjük a jövőnket. Választhatunk irányító eszmét a tervezéshez. Ma már mindezt nyilvánosan is tehetjük, mert az a fegyverekre épülő állami hatalom, amely tőlünk az elmúlt félszázad alatt csupán vastapsot és gondolkodás nélküli helyeslést kívánt a maga diktátumaihoz, kijelentette, hogy újra nyilváníthatunk véleményt. Jézus az uralkodásmentességet képviselő társadalomfelforgató. Az elmúlt félszázad során vastaps és helyeslés helyett próbáltam megérteni, hogy milyen eszmék mozgatták azt a Názáreti Jézust, akit a maga korabeli társadalom világi és vallási erői viszonylag nagyon rövid idő alatt keresztfára parancsoltak mint társadalomfelforgatót. Vizsgálódásaimnak egyetlen mondatban kifejezhető végeredménye ez: aki jót akar az embernek, tartsa magát távol a hatalomtól. Nem a jó hatalomtól, és nem a rossz hatalomtól, hanem mindenféle hatalomtól. Anarchiát képviselt? Azt. Anarchiát, azaz uralkodásmentességet.

Sietek közölni, hogy tanítványai nem értették meg Jézust. Nem értették meg, de amit Jézus mondott és amit ők nem értettek meg, azt igehirdetésükben mint evangéliumot, jóhírt továbbhagyományozták, s a kivégzését követő félszázadban írásba is foglalták. Ily módon az, amit tanított, több-kevesebb torzulással eljutott hozzánk. Abban a szöveggyűjteményben, amelyet a tanítványaiából kialakuló egyház a 3. század során Újszövetség névvel kanonizál, megtalálhatjuk a jézusi tanítást is, a tanítványi meg nem értést is, sőt a jézusival szemben álló vélekedéseket is. A Jézus utáni

évtizedek talán legnagyobb hatású Jézus-propagátora, a tarzusi Pál Isten szolgáinak állítja a hatalomgyakorlókat (Róm 13,1-7), s ezzel megerősíti azt a skizofréniát, amely kezdettől fogva jellemezte Jézus tanítványait. A nem páli és nem Pál hatása alatt írt Jelenések könyve például bemutatja azt a vérfürdőt, amelyet maga Isten rendez meg természetfeletti, emberen kívüli erőkkel, hogy biztosítsa azt a társadalmi rendet, amelyben a Jézushoz tartozók fognak majd uralkodni.

Ezek után nem csodálkozhatunk a jézusi gondolat kétezer esztendő történetén. Azon, hogy ez a gondolat a keresztény társadalomban s a vele többé kevésbé azonosuló egyházban is csak olykor-olykor tűnik fel búvópatakként, s képviselőit a társadalom és az egyház rendre kitesztázza magából. Legyen ennek egészen újkeletű bizonyítéka, hogy a magyar katolikus püspöki kar nyilvános körlevélben határozta el magát azoktól a katolikusoktól, akik inkább háromévi börtönt választanak, mint a katonai szolgálatot. Igaz, hogy püspökeink ezt erős államhatalmi ráhatásra teszik. De az ilyen ráhatásnak kevésbé kitett II. Vatikáni Zsinat is ambivalens álláspontot képviselt: az is szép, ha valaki lelkiismeretere hivatkozva elutasítja az embergyilkolást, de az is, ha nem utasítja el.

Az államhatalmak feltétlenül szükségesek?

Mindebből világosan kitűnhet, hogy nem a létező egyházak propagandistájaként próbálok most beszámolni arról, hogyan készít mérleget, hogyan tervezi a jövőt egy olyan ember, aki Jézustól veszi a

maga irányító eszméjét. Nem a létező egyházak propagandistájaként, mert ezek kétezer esztendő múltjuk ellenére ájult szemlélőként nézték végig a holokaustt hatmillióra rúgó embergyilkolását, és aktív résztvevőként a két világháború ennél is nagyobb arányú embergyilkolásait, nem is szólva a sztálinizmus minden korábbi arányokat meghaladó embert megnyomorításáról és irtásáról. Jézus az emberi társadalom legfejlettebb civilizációjába kiáltotta bele a maga igéit, s ez a civilizáció ezt az ígét magáévá nem téve olyan arányú emberpusztítást hozott létre az elmúlt félszázadban is és előtte is, akár honi földjén, akár az amerikai vagy más kontinenseken, amelyekre a kevésbé fejlett civilizációknak hírből sem volt lehetőségük. Ez a civilizáció napjainkban pedig már olyan erőre-hatalomra jutott, hogy sikerrel vállalkozhatik a Föld teljes ökológiai elpusztítására, sőt az atomenergiák elszabadításával minden élet kioltására is.

Ebben az összefüggésben talán felelőtlenségnek is mondható, ha nem lennének hajlandók odafigyelni arra a Jézusra, aki azért képvisel anarchiát, mert megengedhetetlennek tartja embernek ember általi megölését. De hogyan lehet így államhatalmat csinálni? Jézusi alapon sehogy. De ez is megkérdendő: Feltétlenül szükséges államhatalmat csinálni? A kérdésre mindenki igennel válaszol. Mi ennek az „igen” válasznak az érve? Talán így fogalmazható meg: Jobb a rendezett erőszakgyakorlás, mint a rendezetlen. Vagy: államhatalom nélkül a társadalom élete 'bellum omnium contra omnes' (mindenki harca mindenki ellen) lenne.

Ezeket a válaszokat nagy nyilvánvalóságokként kezeljük. Lehet, hogy igazak, de szolidan csak a lehetőségességet állíthatjuk róluk. Miért? Mert az „igen” válaszok nyilvánvalósága csak feltételezett nyilvánvalóság. Mi a ki nem mondott feltétel? Az, hogy a társadalom, ha nincs államhatalom, köztörvényes bűnözőként viselkedik. E feltételezés igazolására felhozzák, hogy az 1944-es ostrom, az '56-os nemzeti felkelés idején is folyt az üzletek, a raktárak, a vagonok fosztogatása. De nem tudom eldöntöttnek tekinteni, hogy ugyanez lenne-e az ostromtól, forradalomtól eltérő szituációkban is a társadalom viselkedése. Példa: amikor 1946-ban Debrecenben felállították az átkelőhöz a zöld-sárga-piros lámpát, rendőrt is állítottak a zebrához. Egyszer elbambultam a Csonkatemplomnál, s jobb lábamat letettem a zebrára. Gyorsan visszahúztam, de ez már nem segített. Fizetnem kellett 5 Ft-ot a Rákosi-féle jó forintból, amikor 250 Ft volt az átlag havi fizetés. Azóta már az a rendőr felcserélhetette a „törvényes zsebmetszéses munkaviszonyát” valami hasznos hajtóra, amivel betermel valamit a Közértebe annak fejében, hogy fizetést húz. Azóta megtanultunk közlekedni karhatalom és büntetés közbejöttével. Esetleg szabálysértően is, ha biztonságos, és ha sietnünk kell – de mindenképpen szankciók nélkül. Az életnek ebben a most változt kicsiny szögletében, lám, lehetőségessé vált a társadalom rendezett élete – az államhatalom, az erőszak, a megtorlás, a szankció nélkül is.

Nem ok nélkül időztem a jelentéktelennek látszó létezés mellett. Nem, mert e példa hivatott példázni, hogy az államhatalom szükségességét igazolni kívánó feltevés bizony nem szükségképpen. Nem feltétlenül hullunk káoszba, ha nincs hadsereg, rendőrség, börtön, megtorlás. Tágítani kell a fent említett létezés mellett mindaddig, amíg az élet egésze át nem kerül az államhatalom nélkül fennálló társadalom fogalmába és valóságába. Az emberiség mindig erről álmodott. Ez a tárgya a Hamvas Béla-féle egyetememes emberi „hagyománynak” is. Erről énekelt Ovidius is, amikor az emberi társadalom kezdetét olyan aranykornak rajzolta, amely „sponte sua sine lege fidem rectumque colebat”, azaz amely önként és törvényes szankciók nélkül tette azt, amit a költő „a hűség és az egyenesség” kategóriáival jelöl versében.

Aki az ilyesfajta meggondolásokat naivnak érzi, annak talán segít a hitleri és még inkább a talán mindmáig fel nem számolódtól bolsevik munka-haláltáborok ténye. Szedne-e bármiféle államnélküliség több áldozatot, mint az államhatalmak félelmetes ereje? Akár békében, akár háborúban. Tudna-e bármiféle államnélküliség annyi embert embergyilkossá kényszeríteni, mint az általános hadkötelezettséget statáriális bírósággal fenntartó államhatalom, amely meg tudja valósítani, hogy a társadalom egyik fele gyilkol, míg a másik fele azért dolgozik, hogy az előbbi felének legyen minden, ami a maximális hatékonyságú gyilkoláshoz és értéktusztításhoz szükséges.

Merre visz az út

az állam elhalása felé?

Kérdéseimre tapasztalati alapú választ nem tudott produkálni a történelem, mert az államhatalom nélküliség történelmi ötperceit rendre megszüntette a társadalom valamelyik csoportjának fegyverekkel új államhatalmi rendet teremtő tevékenysége. Ennek következtében nem tudjuk megmondani, merre bilenne a borzalom mérlege, az állam vagy az államnélküliség irányába. De nincs szükség a meg nem-tapasztalhatónak a megtapasztalására. Nincs, mert az állam elhalása felé az út amúgy sem a káoszhoz vezet. Hanem? Értelmes, emberhez, közösségi lényhez méltó gondolatokon és viselkedési formákon keresztül. Nem az államhatalom megdöntésén keresztül. Ezt megdönteni csak erőszakkal lehet. S ha az elhalás az erőszak megszűnését jelenti, akkor nyilvánvaló, hogy erőszakkal nem lehet megszüntetni az erőszakot.

Ezer esztendő kereszténysége után a magyar társadalom teljesen éretlen a jézusi koncepció értékelésére. A Bokor fiataljai kemény három esztendőt ültek Baracsán és másutt e koncepció szolgálatában. Ennek eredményeként is született meg a magyar történelemben először az alternatív szolgálat lehetősége. De az idei őszi sorozások megmutatták, hogy lelkiismereti megfontolások alapján – azaz a jézusi koncepciótól ihletve – szinte senki sem kívánta a maga számára az alternatív szolgálat lehetőségét, azokon a keveseken túlmenően, akik 3 év börtön ellenében is szóba álltak vagy legalábbis kacérkodtak volna a fegyveres szolgálat elutasításával. Mi ennek a közvetlen oka?

Az, hogy kényelmetlenebb, mert hosszabb az alternatív szolgálat? Biztosan ez is. De nemcsak ez. Mi még? Az, amit egy ily tárgyú előadásom során hallottam egy hozzászólótól. Ezt mondta: „Meggondoltad-e, hogy mit beszélsz, amikor Ceaucescu románjai bármikor bevonulhatnak az országba?” Ezt válaszoltam: „Nekem mindegy, hogy a Hiltonban orosz tisztek vedelik-e a vodkát, vagy román tisztek a francia pezsgőt. A magyar jövő nem ezen fordul.” Magamnak teszem fel a kérdést: Hát min? Sok minden. S azt hiszem, éppen ezt kell ebben az írásban sorba szednem.

Lesz-e a jövőben magyar?

A magyar jövő mindenekelőtt azon fordul, hogy lesz-e a jövőben magyar. Ehhez nem kell államhatalom. Ady írja akkor, amikor a lengyel népnek már 150 esztendő óta nincs lengyel államhatalma, hanem csak orosz, porosz és osztrák: „Hatal a Viztula, s gyermeket lengyel asszony ad örökre. Nincs ott halál, hol dalolni és szülni tudnak.” Ha folytatjuk azt a nemzetirtást, amit harminc esztendővel ezelőtt elkezdünk életszínvonalunk és szukceszszív poligámiánk érdekében, nem lesz magyar jövő akkor sem, ha a románok nem rohannak le minket. Ha viszont tesszük azt, amit a lengyelek tettek, lesz magyar jövő akkor is, ha a románok lerohannak minket. Az a beszéd pedig, hogy a jelen életszínvonal és a jelen nagy-családos juttatások mellett nem lehetséges e tekintetben változás, frivol beszéd. Frivol, mert a világ 5 milliárdos népességéből a leggazdagabb milliárdba tartozunk. A szegényeknek pedig mindig több gyerekük van, mint a gazdagoknak. És hogy igenis lehet egy fizetésből s pártkönyv nélküli kisemberekként emberhez méltó anyagi szinten feltucat vagy akár egész tucat gyermeket is felnevelni, az a Bokorban élők számára tapasztalati tény. S aki ezt vitatja, annak felajánlunk egy feltucat családlátogatási lehetőséget, s utána aligha fogja már vitatni a megtapasztalt tény.

Allapítsuk meg: jövőnk e legfontosabb elemében az államhatalom tökéletesen tehetetlen. Juttatások ellenében négy gyermeket sem szülnék az anyák. Kell szövegelnünk a juttatások érdekében, mert a nemzetnek meg kell becsülnie a maga nemzeti kincseit, de ettől még nyugodtan folytatódik a már ötmillió magyar gyermekáldozatot meghaladó magzatirtás. Az államhata-

lom bebörtönözheti a gyermek-elcsináló anyákat, apákat, orvosokat, de nagyon drága áron: diktatúrát kell csinálnia, mert a magyar társadalom, amely magzatgyilkolásból óhajt életszínvonalat teremteni magának, nem választ olyan képviselőt, aki börtönbe akarja juttatni választóit. Nyilvánvalónak tetszik, hogy a társadalmi-nemzeti lét e legalapvetőbb kérdése döntően, azt is mondhatnám, hogy egyedül a társadalmat-nemzetet alkotó egyének világszemléletén-erkölcsén fordul. Az államhatalom mint kényszerítő, mint erőszakszerv teljességgel tehetetlen.

Munkaerkölcs és államhatalom

Menjünk egy lépéssel tovább. A társadalom életében első helyen az imént tárgyalt pusztá létezés áll. De második helyen, azaz ezután az következik, hogy akit életre hívtak, az élni is tudjon. Az élet anyagi feltételei tehát. S itt vagyunk a gazdasági kérdésnél. A kormány egyre népszerűtlenebb bűvészműtárványokkal kényszerül kicsalni a pénzt az állampolgárok zsebéből, hogy legalább ne növekedjék a nemzeti adósság, s hogy a milliárdokra rugó adósság kamatait fizetni tudjuk. A tényt mindenki ismeri: az elmúlt évtizedekben nemcsak azt fogyasztottuk el, amit megtermeltünk, hanem még a felvett nyugati kölcsönöket is. Ennek az oka sokrétű. Néhányat a legfontosabbak közül felsorolok:

- a) bagóért kellett odaadni terményeinket a minket „felszabadító” hatalomnak,
- b) gátlástalanul tollasodott a százezres nagyságrendű pártarisztokrácia,
- c) uram-bátyám alapon loptak bőséggel a középkáderek is,
- d) üzemi szarkává lett szinte az egész társadalom.

E négy okkal azonban még nem mondtam el mindent. Hátra van még a legjelentősebbnek vélt ok. Tisztelet a kivételnek... – amerikáztunk a munkahelyeken. Az államosított tőke, a termelőeszközök birtokában az állami bürokrácia nálunk is képtelennek bizonyult úgy megszervezni a munkát, hogy rá ne neveljen egy egész társadalmat a lógásra. Tíz évig voltam szállítómunkás. Ritka kivétellel pihenten, s órákkal a menetlevélen rögzített munkalejárat előtt kerültem haza... második műszakra. Ideológiákat gyártottunk: Amíg csak fizetgetnek, addig csak dolgozzatunk. Jómagam ezt: a szo-

cializmus *de facto* annyit jelent, hogy nem kell összetörnünk magunkat a munkában. Ez a károsodás majdnem akkora, mint az előző. Ötmillió magyar a csatornában, a meglevő tízmillió munkakészsége és munkaerőkelepedése pedig félelmetesen alacsony.

Tud-e ebben segíteni az államhatalom? Valamit. Munkanélküliséget teremthet. Ha nem a bürokráták, hanem a tulajdonosok kezében lesznek a termelőeszközök, a munkanélküliséget felhasználhatja szelekcióra: a jól dolgozókat tartja meg, ha munkáselbocsátásra kerül sor. De a munkakedv, a jól végzett munkán kelt öröm, hogy a jó munkám alapján lássam értékesnek az életemet, ez már megint a társadalmat-nemzetet alkotó egyének világszemléletén-erkölcsén fordul. Az államhatalom mint kényszerítő, mint erőszakszerv megint csak tehetetlen.

Ennek az országnak legfőbb anyagi értéke a föld, a termőtalaj, mint Dániának vagy Hollandiának. Megélhetésének legfőbb természeti forrása a mezőgazdaság és állattenyésztés, és az ezekből kinövő ipar és kereskedelem. Akik ehhez a munkához még értenének, 60 évnél öregebbek. Boldogan kezdenék újra, ha lenne még rá erejük, egészségük. A fiatalabbak legfeljebb a traktorra hajlandók ráülni, ha nem tudtak maguknak valami városi foglalkozást találni. A parlagon heverő földek és a le nem legelt füvek országává lettünk az elmúlt évtizedeket meghatározó tévhit diktatúrájának következtében. Egy új *Rousseau* „Vissza a természethez!”-próféciája talán vissza tudná fordítani e negyven esztendő ismét csak öngyilkos folyamatát, de az államhatalmi kényszer ügyeskedés-visszafordító lehetőségei szerények is, nehezen is születnek meg. Népszerűtlenebb lennének. 50-60 esztendővel ezelőtt még lelkesen mondtuk: „Gazdag parasztok országa akarunk lenni. Európa vitaminkertjévé kell lennünk.” Felnevelődött egy új nemzedék, amely diszkó, presszó, város, fehér köpeny nélkül nem akar már élni, s nem ismeri az életet termelés örömét, a természetben élés értékét. A magyar jövő gazdaságilag is azokon fordul, akik olyan világszemlélettel-erkölccsel rendelkeznek, hogy képesek meglátni azokat az értékeket, amelyekre az elmúlt negyven esztendő vakká tette a maga áldozatait.

Annál többet tehet, minél kevesebbet tesz

Talán ennyi is elég, hogy nyilvánvaló legyen: egy az eddig pusztítótól különböző és más értékszemlélet és ennek megfelelő értékvalósítás az, amin társadalmunk jövője, annak milyensége fordul. Mit tehet e tekintetben az államhatalom? Az oktatás, a nevelés, a közművelődés kérdéséről van szó. Az előző témánál azt láttuk, hogy semmit vagy vajmi keveset. Itt mi a helyzet? Különös. Annál többet tehet, minél inkább visszafogja magát. Ami pénze erre az adóból, a költségvetésből jut, abból minél kevesebbet használjon fel bürokratainak a kezelésében. A kultúra intézményeinek menedzselését, az intézmények fenntartásához szükséges személyi és dologi költségeket juttassa olyan társadalmi szervek kezébe, amelyek az állampolgárok, az azonosat akaró csoportok bizalmából s önszerveződéséből jöttek létre. Konkrétan és példával: a szülők határozzák meg, hogy milyen jellegű, milyen világnézetű iskolában akarják neveltetni gyermekeiket. Azaz a társadalom maga teremtse meg azokat a kultúrát termelő-fogyasztó formákat, amelyeknek szükségét érzi. Állami szervezés ott legyen, ahol nem jelentkezik még a társadalmi szerveződés igénye. Amint jelentkezik, húzódjék vissza. Ellenőrző szerepe annyi legyen, amennyivel a törvényhozás megbízza. Ne legyen tehát erőltetője semmiféle hatalmi koncepciónak.

Jézus közössége és annak munkája

A Jézus korabeli zsidó társadalomnak volt egy szava, a *kahal*. Ezt használta Jézus, amikor arról a tizenkét fiatalról és azok folytatóiról szólva mondta, az én közösségem. Erről a közösségről állította, hogy a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. E *kahal* szó görög-latin tükörfordítását, az *ekklészié*-t a magyar nép nyelvgeniusza az Árpád-kor elején nem vette át, hanem saját lelkéből „*idházna*”, azaz üdítő házna mondotta. Ebből lett későbbi nyelvi fejlődéssel a mi mai „egyház” szavunk. Vegyes érzelmek fűződnek bennünk az egyházhoz, annak kétezer esztendő történelmi múltja és útja következtében. En azonban mégis belelátom és beleérezem e szavunkba a jézusi *kahalt*: 13 fiatal embernek a szövetségét, életrehalálra szóló szövetségét a jézusi ígék megértésére, megvalósítására.

S ezért, ha valaki megkérdezi tőlem, hogy mit akarok társadalmunk külföldre formálásának eszközeül, ezt válaszolom: a jézusi *kahalt* akarom. Az elmúlt félszázad hazai földön (itt először, másutt valamivel később) még a 40-es évek közepén elkezdte ennek a jézusi *kahalnak* az életre hívását. Nem egyháznak, hanem *kisközösségnek* nevezte magát.

Mik ennek a kisközösségnek a jellemző vonásai?

a) Kicsi. Annyi ember alkotja, amennyi körül tud ülni egy asztal.

b) Belső célja: elsajátítani a dolgok jézusi szemléletét, s ehhez a szemlélethez odaalakítani kinek-kinek magának a maga életét.

c) Külső cél: megnőni annyira ebben a feladatban, hogy ki-ki képes legyen összeszedni a maga tizenket-tőjét, akik már az ő segítségével fogják szolgálni a fenti belső célt.

d) Eszközük: a négy evangélium, s mindaz, ami a múltban, jelenben, jövőben az evangéliummal összhangban megszületik az emberi szellemből, úgy gondolva, hogy az ember legjobb hangjai az emberben lakozó Istenéi.

e) Ennek érdekében minden társuk megnyilatkozását várakozó figyelemmel hallgatják. Nincs belevágás a másik szavába, s amikor valaki azt mondja, hogy pont, akkor a mellette ülő a szó, és így tovább. A nagykorúvá nevelődés, az emberméltóság megbecsülésének az iskolája ez.

Az államhatalom e tekintetben egyet csinálhat. A pozitív semmit. Korábbi félszázados gyakorlatával szemben nem üldözi, nem börtönzi őket. Támogatásra nincs szükségük. Jaj annak a kisközösségnek, amely támogatást fogad el erőszakszervtől. Kár volt megszületnie. Kár, mert

félre fog beszélni. Mert áruló írástudók gyülekezete lesz belőle. Isten nem hagyja magára az embert. Nem is képes rá. Önmagát lehelte belé az emberbe. S az ember, ha akarja, ha engedi, megszólaltathatja őt, s ennek nyomán Isten vezetheti az embert arra, amire megteremtette, az életre, nem pedig önmaga elpusztítására. *Kahalok*, kisközösségek sarjadnak sokfelé. Az elmúlt félszázad borzalmai valakiket arra indítanak, hogy közhelyek szajkózása helyett gondolkodjanak. Eljutott hozzám a hutteriek ez év márciusi nyilatkozata. Akárminő fából-vaskarika is, erőszak-hatalom nélküli államot akarnak: aláírták, hogy csak erőszakmentes akciókkal akarják szolgálni a társadalom javát (a Társadalmi Védekezés Szövetsége nyilatkozata, 1989. március 12.).

Bulányi György

(1989)

Egyetemisták

Ez bor, súgta Bulányi, és visszaadta az ámpolnát. Igaza volt, összecseréltem a két edényt. Reggel fél hét volt, a napi misét mondtuk a Szent Anna-templom jobb oldali második mellékoltáránál. Álmos lehettem, abban az időben elég sűrű programom volt. Télen fűtetlen albérleti szobában laktam, egy kis melegtől hamar leállt az agyműködésem. Reggelenként, felkelés után, még a sötétben, átvágtam az üres udvaron, a hátsó ajtóról nyíló mosdóhoz. Ezután visszamentem a szobámba, össze-szedtem a holmimat, és a Péterfiáról indulva, a Vár utcán át, a Csapó utcát keresztezve, a színház mögött folytatva, a Batthyány utca másik végén értem el az 1951-52-es tanévben Béke útjának nevezett, egykori Szent Anna utcát. A sekrestyébe az oldalfolyosón át juthattunk be, ott vette fel Bulányi a hagyományos miseruhát. Segítettem az öltözésben, miközben rajtunk volt Ferike, a hivatalos sekrestyés vizsgáló tekintete. Kinn a templomban, az oltár közelében lévő padokban néhány korán kelő, liturgiát szerető közösségi tag ült. Középiszkolások és egyetemisták egyaránt. Hatvan év múltán Csongor Juszti és Kovács Teri alakja emelkedik ki teljes bizonyossággal. A későbbi komisz idők személyi mozgásai miatt Jusztival maradtunk a régi helyszínen, amit egy tőle kapott, „szeretettel padtársamnak” szövegű, ma is meglévő, 1953-as képeslap tanúsít.

A mise után kivillamosoztam az egyetemre, megreggeliztem, és 8-kor már valamelyik előadáson ültem. Matematika, marxizmus – ezen a címen két évig a Szovjetunió kommunista pártjának története volt a tananyag –, szemináriumok voltak a tanrendben, heti három óra honvédelmi ismeretekkel és egy óra testneveléssel együtt. Mindez heti 36 órát tett ki, amit abban az időben komolyan vettek. Ebéd, délutáni órák, vacsora. A szabad időkben az egyetemi könyvtárban, üres tantermekben taláhattunk helyet olvasásra, jegyzetelésre, tanulóköri munkára, beszélgetésre. A mozgékonyabb lelkek bementek a városba, de az élet általában az egyetem

épületében, illetve a bentlakásos kollégiumokban zajlott.

Hol volt az egyetemi lelkészség? – kérheti a naiv érdeklődő. A válasz: sehol. Bulányit, az egyetemi lelkészt már korábban kiüldözte a forradalmi ifjúság, nem volt többé tanterem vallásóra tartására. Így tehát ha arra kér valaki, hogy mondjak valamit Bulányiról, az egyetemi lelkészről, meg kell vallanom, hogy mint máshonnan jött ember, ebben a minőségében nem ismertem őt. Tudtam róla, a piarista szerzetesről, atyáról, közösségek vezetőjéről, aki országosan is tart lelkigyakorlatokat, akit az én középiszkolás lelkiatyám ismert és ajánlott. Többet nem. Az a pap, akivel letartóztatása előtt egy évig személyes kapcsolatban álltam, és aki mindmáig döntően meghatározta a látásmódomat, vagy – pontosabban kifejezve – hozzásegített saját életutam megtalálásához, nem az egyetemi lelkész volt, hanem sok minden más, aminek felsorolására több hely kellene. Az a pap, akit a szobámban történt második megjelenése után a házínéni nem kívánt többé látni a lakásban. Ez meglepett, hiszen az albérletet Bulányi egyik rendtársa közvetítette. Bizony, sok minden meglepő van az életben. „Több dolgok vannak földön és égen, Horatio, mintsem bölcselmetek álmodni képes.” Valamikor el kell kezdeni, esetleg folytatni a tanulást. Bizony az is meghökkenítő volt, amikor két évvel később, a már elítélt Bulányiról egy általa és az egész város által tisztelt papi személy azt mondta nekem, hogy Bulányi mindig a viszályt szította a vallások között. Ismét más, egy hozzá közel álló pap úgy gondolta, hogy Bulányi vágóhídra viszi a fiatalokat a vele tartott kapcsolat és vallási felfogás következtében. Kibírtam. Miért? Hiszen be volt csukva, nem védekezhetett. Mi védte?

Sorra veszem. Reggeltől estig.

Már a bevezetésből látható, hogy miskolci kisközöségi életemet legkönnyebben liturgikus alapon kapcsolhattam a debrecenihez. Kései középiszkolás éveimben,